

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka
NASLIJEDE

LUAN STAROVA
Vrijeme koza
Povratak koza

Naslovi izvornika
Vremeto na kozite
Vrakanjeto na kozite

© Luan Starova, 2016.

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

© za hrvatsko izdanje:
TIM press d.o.o., Zagreb
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14
E-mail: tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-55-1

traduki

Objavljivanje ovog djela omogućeno je uz potporu književne mreže TRADUKI, čiji su članovi Savezno ministarstvo za Europu, integraciju i vanjske poslove Republike Austrije, Ministarstvo vanjskih poslova Savezne Republike Njemačke, Švicarska zaklada za kulturu Pro Helvetia, KulturKontakt Austria (po nalogu Ureda saveznog kancelara Republike Austrije), Goethe-Institut, Javna agencija za knjigu Republike Slovenije (JAK), Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Resor za kulturu Vlade Kneževine Liechtenstein, Zaklada za kulturu Liechtenstein, Ministarstvo kulture Republike Albanije, Ministarstvo kulture i informiranja Republike Srbije, Ministarstvo kulture i nacionalnog identiteta Rumunjske, Ministarstvo kulture Crne Gore, Ministarstvo kulture Republike Makedonije, Sajam knjiga u Leipzigu i Zaklada S. Fischer.

Министерство за култура
на Република Македонија

Ovaj prijevod je objavljen uz financijsku potporu
Ministarstva kulture Republike Makedonije

Luan Starova

Vrijeme koza

Povratak koza

ROMANI

Zagreb, 2019.

Sadržaj

VRIJEME KOZA 7

POVRATAK KOZA 149

POGOVOR (Ferid Muhić) 345

O AUTORU 353

Luan Starova

Vrijeme koza

ROMAN

S makedonskoga preveo

Mate Maras

I.

Čim smo se doselili kraj rijeke, Kula je zarobila naše poglede i uselila nam se u dušu. Dugo smo vremena s kamenoga keja gledali ostatke tvrđave nakon posljednjega rata, stare topove iz kojih se pucalo uoči velikih pobjedničkih praznika: Prvoga maja, Dana pobjede, Dana Armije, Dana Republike.

Kula je za nas, nove žitelje grada, bila kao čardak na nebu, ponos grada. Da bi se došlo na padine brijega na kojem se uzdizala tvrđava, trebalo je najprije prijeći Drveni most. Kad bismo prešli preko drvenoga ljepotana, pred nama se pojavljivao pravi bijeli dvorac: na vrhu prednjega izbočenog dijela stajao je niz kipova-karijatida čovječjega stasa, kao da ga brane, a kraj njih kamene maske svih mogućih izraza.

To je bilo Kazalište, stara građevina podignuta u pseudo-klasičnom stilu kao da je ovamo u središte Balkana presađena iz Beča, Rima ili Pariza! S tom novom zgradom, kao i s obližnjim Domom Armije, izgrađenim na mjestu jedne džamije u obliku prstena i poznate pod imenom Burmali džamije, sučelice zgradi velike banke, sa zgradom velike željezničke stanice, jedne od najljepših na Balkanu u gotovo orijentalnoj kasabi, nazirala se moć nove države. Doista je dvadesetak godina nakon njezina osnutka, poslije Prvog svjetskog rata koji je završio Versajskim mirom u Parizu, strani kapital učvrstio simbole moći novoga vremena. Te nove građevine, skupa sa starim Kamenim mostom te velikom tvrđavom što se uzdizala

iza njih i bila poznata još od prapovijesnih vremena kao glavno uporište svih carstava na Balkanu, tvorile su trajnu fizionomiju grada.

Između tih građevina širio se prostran trg, možda jedinstven na Balkanu po svojoj veličini, s izlazima prema Kamenome mostu i glavnoj ulici što je završavala pred Željezničkom stanicom. Tu je glavni vlak bio Balkan-express koji je povezivao grad sa sjevernom i zapadnom Europom, te s južnim i istočnim dijelom Balkana.

Samo tvrđava, nazvana Kulom još od osmanskih vremena kada je služila kao golema vojna kasarna, bijaše simbolom iščezloga carstva. Svako carstvo, osuđeno na neizbježan pad i zaborav, kao da je imalo svoju nadgrobnu ploču u ostacima kiklopskih kamenih blokova na kojima bijahu utisnute poruke različitim pisanim znacima koje su stalno uklanjali novi osvajači ili pak potresi.

Ti znaci, urezani u kamenu gromadu, iščezavali su s protjecanjem vremena, oslobađajući povijest i svjedočeći o prolaznosti. Vrijeme iščezlih civilizacija počivalo je na tim kiklopskim zidinama. Ne bijaše sile koja bi ih mogla premjestiti, osim možda katastrofalnih potresa koji su se u gradu ponavljali svakih petsto godina. U toj tvrđavi kao da je najviše bilo zaustavljeno balkansko vrijeme. Poruke osvajača u kamenu mogle su se smatrati i epitafima njihove nekadašnje velike moći.

Tako, čim smo se nakon velike seobe iz grada na zapadnoj obali jezera zaustavili kraj obale ove brze rijeke, uselili smo se u staru napuštenu begovsku kuću koju su milovale sjene četiriju mamutskih topola što se uzdizahu između Drvenoga mosta i stare Ženske gimnazije koja poslije dobi ime Josipa Broza Tita, a nakon posljednjega katastrofalnog potresa, koji ju je jako uzdrmao, bijaše srušena, iako se mogla spasiti, a na njezinu mjestu podignuta trodijelna zgrada nalik na pagodu u kojoj bijaše smješten Centralni komitet Komunističke partije, sve do njezina pada.

Samo je Kula opstajala u vremenu, premda razdrmana i osakaćena u potresu, skupa s razorenom žutom kasarnom u koju je naposljetku smješten Muzej Revolucije.

I tako, kada počesmo živjeti u gradu i kada nestadoše posljednji ostaci rata, u nama djeci budila se želja, ili to bijahu porivi neodređenoga nagona nakon poraza, da nešto osvajamo. Kad bismo minuli Kazalište, zašli u tadašnju Židovsku četvrt i našli se podno obližnjega brijega, pred nama bi se neočekivano izdigla rebrasto izrezana glinena utroba brijega u kojoj je vrijeme dubilo mekše dijelove, osobito poslije velikih kiša i riječnih poplava, tvoreći duboke, krivuljaste spilje od kojih su načinjena sadašnja skloništa za zaštitu od bombardiranja i drugih napada na grad.

Kada bismo se jedanput popeli na Kulu, mogli smo iz središta gledati na sve strane grada. Dolje su pred našim očima tekle blijedomodrikaste ili žutozelenkaste vode rijeke, a mi kao da smo se nalazili na jarbolu broda koji je plovio kroz vrijeme.

Pratili smo gibanje ljudi, stare fijakere, boje velike tržnice, vječno protjecanje rijeke. Ali nam je pogled, gotovo sa svakoga položaja, uvijek privlačio veliki trg. Tu se najčešće zaustavljala ili prolazila povijest. Na trg su stizale prve okupatorske postrojbe, tu su osloboditelji proglašavali pobjedu, održavali se veliki radnički mimohodi, veliki mitinzi.

Jednog proljetnog jutra, kada se popesmo na Kulu, pogledi nam se po običaju najprije uputiše na trg i sudariše se s nekakvom neobično pokretnom bjelinom koja je sasvim ispunjavala prostor. Kad su nam se pogledi izbistrili pa se moglo jasno vidjeti što se zbiva na trgu, netko od nas viknu:

– Koze, tisuće koza i ljudi na trgu!

Pogledasmo na sve strane, na sve gradske obzore. Odasvud su se niz ulice probijale koze i ljudi. Nepregledna se bjelina slijevala na golemi trg.

XVIII.

Grad kao da je bio pod okupacijom zbog iznenadne Čangine pojave s kozama. Vlasti i partija su isprva bile zbunjene, ali brzo su se pribrale. Nisu kasnile instrukcije iz republičkih i federalnih centara. Čanga je bio ostavljen da otpjeva svoj labuđi pjev s kozama, da okupi sve koze i kozare što su se dotada uspješno sakrivali, pa da ih sve pohvataju.

Čanga je imao na umu pouku mog oca da su se sva carstva na Balkanu, od Rimskoga do Bizantskoga i Osmanskoga, održavala stoljećima na vlasti samo s nekoliko osnovnih lukavstava, koja su vješto obnavljala: Prvo razdijeli, pa vladaj! Tu je bilo i janjičarstvo, s krajnjim lukavstvom: Pusti da se digne glava, pa sijeci!

Otac je bezgranično volio i poštivao Čangu, on je bio njegov životni prijatelj. Nije htio ni za što na svijetu da mu se nešto loše dogodi. Najviše je strahovao od pomisli, inače najbliže istini, da bi vlasti mogle Čangu pustiti da neko vrijeme luduje s kozama po gradu, da u svom zanosnom maršu oko sebe okupi sve svoje istomišljenike, nesuđene pripadnike kozje radničke klase, pa da jedanput zauvijek okončaju to kozarsko pitanje u socijalizmu.

Očuvanje koza bilo je za mog oca jedan od najčudesnijih fenomena u čovjekovoj evoluciji. Čovjek je trebao čovjeka da ga vrati u njegovu izgublenu prirodu, otuda granice čovječanstva. Očuvati kozu značilo je očuvati ta nijema, nemoćna bića koje je bog stvorio i poslao ih da čovjek s njihovom

pomoći očuva sam sebe. Tako je Čanga u očevu vjerovanju bio jedan oblik spasitelja čiji je život sada lebdio između svetog žrtvovanja i realnog produživanja.

Za razliku od mog oca, koji je o realnom životu više učio iz odabranih knjiga, Čanga je taj život otkrivao kroz sudaranje s njim. Njih dvojica su se samo tako mogla toliko zbližiti i toliko održavati otvoreno i aktualno kozje pitanje, složiti te vrlo različite ljude na Balkanu, što nisu uspijevale vjere ni ideologije svih minulih carstava. Povezivalo ih je iskustvo velikih stradanja u sudarima sa životom. Čangina je volja često postajala prihvatljivom idejom, a ideje mog oca često su završavale kao Čangina volja. Sretno su se dopunjavali, a ipak su ostajali samosvojni.

Čanga je vladao gradom kao kozji knez. Koze su mu se pridruživale kao bijeli anđeli, lagane, pokretne, poletne. I ljudi iz Kozarske četvrti i svi drugi u gradu koji su imali koze doživjeli su mučna iskustva s popisnim kozjim komisijama: jednima su koze drsko oduzete, drugima zaklane pred obitelji, treći su s kozama završili pred sudom. Ali nisu bile uništene sve koze, niti su sve bile pod evidencijom. Sada su se te koze počele pojavljivati kao da nastaju iz zemlje da bi se pridružile Čangi i njegovu razigranom stadu u gradu. Da, bilo je sretnika među ljudima koji su prošli sve krugove pakla tih svemoćnih komisija, pa su spasili pokoju kozu upravo za taj dan uskrsnuća Čanginih koza. Tako su velikim trgov sada prolazile sve spašene koze u gradu skupa s izbjeglim Čanginim kozama. Bilo je živo i svečano kao nekada na velikim prvomajskim ili vojnim paradama.

Ljudi sa svježim pamćenjem burnih događaja izlazili su iz kuća da pozdrave Čangu, budila im se nada da će se sigurno vratiti vrijeme koza. Ali bilo je i takvih koji su naslućivali da Čanga s kozama ide ravno u smrt.

Budne, skrivene oči pratile su Čangino kretanje. Bio je utvrđen dan D za konačan obračun s Čangom i njegovim kozama, sa svim kozama u gradu, sa svim kozama u našem

vremenu. Sada su se sve informacije o Čanginu kretanju s kozama slijevale u jedan centar.

U drugim republikama kozje je pitanje već bilo riješeno ili se privodilo kraju. Postojali su precizni izvještaji iz najzačačenijih planinskih sela, iz gradova, iz dolina, o milijunima i milijunima likvidiranih koza.

Stratezi komunističkoga društva imali su točno brojno stanje kozara, sada novopečenih pripadnika radničke klase, s kojima su se trebale graditi tvornice, ceste, mostovi, brane, hidrocentrale. Danonoćno su u centar stizali izvještaji o postupanju s kozama, upućivale su se šifrirane instrukcije u republičke centre, sumirala su se iskustva, slale su se preporuke, direktive, predlagao se plan za posljednji juriš protiv „bijeke kontrarevolucije“.

Grad je bio opkoljen vojnim i milicijskim snagama. Izlazna mjesta iz grada bila su pod strogom kontrolom, granični prijelazi isto tako. Tiskala su se uputstva, plakati, potjernice sa slikom Čange i glavnih jaraca. Obećavale su se nagrade. Na sve se moralo misliti. Jer je Čanga mogao pobjeći s nekoliko koza i kojim jarcem, negdje se skrivati, pa ih u drugo vrijeme koza namnožiti i ponovno se vratiti u grad.

Sve se moralo isplanirati!

U pitanju su bila ostvarenja revolucije.

Socijalizam je bio u pitanju!

Ne mogu tek tako te koze zaustaviti tok povijesti, sigurni nastup novoga socijalističkog društva, s radničkom klasom kao njegovim garantom! Mora se ispraviti ta „genetska pogreška“.

Mora, mora, mora! – odjekivalo je sa svih strana.

Uoči dana D, Čanga pozva sve kozare, starije i mlađe, kozare s pobijenim kozama, kozare s poklanima, da dođu u divlji dio velikoga gradskog parka pokraj rijeke, s obiteljima, da proslave njegov povratak s kozama.

Ljudi su se čudili: što li je sada naumio Čanga? Kakva proslava povratka kad mu se sprema grob, kad su mu odbrojani dani, i njemu i kozama.

Sjećam se jednoga Čangina odgovora mom ocu, njegova mi se poruka tek sada razjasnila. Otac je u jednom razgovoru upitao Čangu:

– Ima li pakla?

– Ima!

– Kada?

– Kada se izgubi nada! – odgovorio je tada Čanga.

Kozar je svojim držanjem i stavom pokazivao da je nada instinkt koji se može ubiti samo mišlju. Ta kozja bića, s čijom je svijješću bio gotovo srastao, pokazivala su mu da ne znaju za beznađe. Od njih je crpio snagu da ustraje.

Sa svih strana hitali su k rijeci ljudi i koze. Starci i djeca. Majke i trudnice. Svi, svi ljudi koji su život dugovali kozama i Čangi. Kao da su išli u središte života da sruše branu na životnoj rijeci. Nitko nije mogao zaustaviti to kretanje ljudi i koza, pod Čanginom zapovijedi.

Vlasti nisu htjele ni po koju cijenu požurivati akciju. Za njezino normalno odvijanje trebalo je da protekne još nekoliko sati noći. Na kraju će koze sigurno poletjeti u nebo.

Kozare će zatvoriti, ne sve, razumije se; za primjer će uzeti najborbenije, nepomirljive. Čanga se po svaku cijenu mora uhvatiti živ. Bit će mu organizirano veliko suđenje. Pozvat će predstavnike svih republika, bit će dopuštena prisutnost i stranih promatrača. Bit će to veliki sudski proces u južnoj republici. Neka svijet dozna za južnu republiku i za njezin socijalistički put. Zar ti prokleti kozari da skrenu tok povijesti, zar će se s njihovim kozama orati ova zemlja, graditi pruge, podizati mostovi, proizvoditi traktori, lokomotive? Kakve koze, kakvi bijeli vragovi!

Bijeli su se potoci slijevali na širok put koji je završavao duboko u šumi, u prostoru koji je bio gotovo nepoznat mnogim kozarima. Bili su došli svi vjerni kozari, čak iz drugih gradova. Vješto su se probili kroz blokirane prilaze gradu.

Čanga se sa svima pozdravljao. Nosio je veličanstvenu dugu kozju kabanicu, izrađenu od bezbroj bijelih vlakana koja su bljeskala kao zrake kozjega kralja-sunca.

Luan Starova

Povratak koza

ROMAN

S pogovorom Ferida Muhića

S makedonskoga preveo

Borislav Pavlovski

Le ciel est un pays des chèvres
Nebo je zemlja koza

Louis Aragon Marcu Chagallu

Prolog

Čitatelj romana *Vrijeme koza* mogao bi s pravom postaviti pitanje je li ovaj roman njegov nastavak, doznaje li se u novoj knjizi sudbina nestalih koza i nagovještava li se njihov povratak.

Istina je da se u romanu *Vrijeme koza* pripovijeda o zatiranju koza u Makedoniji i šire u Jugoslaviji sredinom 1950-ih godina, o teškim egzodusima tisuća seljaka u gradove, na koje je pozvala Komunistička partija ne bi li povećala gradsku radničku klasu. Naredba o zatiranju koza u ruralnim sredinama, koju je nametnuo komunistički režim zbog ubrzanoga provođenja industrijalizacije po svaku cijenu, dovela je do ubrzane pauperizacije sela.

Pokolj koza, bio on politička odluka ili alegorija, svjedočio je o stalnoj čovjekovoj borbi koju stoljećima uzaludno vodi, kako bi se spriječile razorne sile i sindrom likvidacija što prate balkanske narode. Povijest koza na Balkanu može se razumjeti i kao personifikacija slobode i autonomije, koja na Balkanu nerijetko završava tragedijom...

Nestale, masovno „žrtvovane koze“, dakako, nisu se nikada pojavile ili vratile u glavni grad Republike Makedonije. Niti su seljaci u gradovima postali prava radnička klasa. Nekadašnja prisilna migracija tisuća seljaka sa sela u grad, među kojima i kozara, ostavila je teške i gotovo trajne posljedice u razvoju zemlje.

U glavnom gradu Skoplju podignuta je divovska željezara s dvadeset tisuća zaposlenih, rudača se uvozila čak iz Indije i

iskapala na jugu udaljenom više stotina kilometara, umjesto u samom mjestu.

Nakon raspada jugoslavenske federativne zajednice „zdrženih naroda i narodnosti“, deset godina poslije smrti „doživotnoga predsjednika“ Josipa Broza Tita, a ujedno i s krajem njenoga samoupravnog socijalizma i uvođenja nove tržišne ekonomije i višestranačkoga sustava, nova južna Republika Makedonija, iako prvi put samostalna i neovisna država, doživljavala je teške i neizvjesne „tranzicijske godine“, s neizvjesnom i zavisnom budućnošću. Događalo se to i zbog nesretno provedene privatizacije nekadašnjih „industrijskih divova“ u gradovima, poljoprivrednih i agrarnih gospodarstava, velike vojske nezaposlenih, emigriranja mladih stručnjaka u SAD, Kanadu, Australiju, čak i na Novi Zeland.

Živeći s nekadašnjim uspomenuama iz raja djetinjstva, iz vremena naših koza, kojima mnogi iz moje generacije duguju život, prisjećao sam se teških vremena kad se režim obračunavao s kozama, pa me obuzimala misao da su se ljudi u ruralnim, ali i u gradskim periferijskim područjima, naročito obitelji s više djece, nalazili pred vratima gladi. Ispred tih vrata očekivali su povratak koza...

I tako se ponovno počelo vraćati, ali na drugi način, novo vrijeme koza, o čemu se pripovijeda u ovoj knjizi iz posebnoga kuta. Povratak koza odvijao se pod znakom novoga žrtvovanja, ovog puta pod vodstvom potomaka, mafijaški nastrojenih nositelja vlasti u vrijeme tranzicije. Oni su bili potomci nekadašnjih egzekutora koza u vrijeme ranoga balkanskog komunizma, pod jakim sovjetskim utjecajem...

Ali, kako se to dogodilo?

Dijete-narator iz *Vremena koza* sada o tome pripovijeda u starijoj dobi života, u romanu *Povratak koza*...

I.

Za let jednog leptira
Potrebno je cijelo nebo!
Paul Valery

Vraćao sam se u listopadu 1999., poslije šestogodišnje diplomatske misije u Parizu kao prvi ambasador nove Republike Makedonije, desetoga dijela ranije Federacije Jugoslavije. Bio sam jedan od zadnjih ambasadora u Republici Tunis i Državi Palestini. Bio sam kao jedan od rijetkih balkanskih diplomata svojevrstan paradoks: prvi ambasador zemlje koja će prestati postojati, a zatim ambasador zemlje koja prvi put počinje postojati!

Ambasador iz jedne zemlje u drugu uobičajeno odlazi barem sa zrnцем ideala: ostvariti misiju od značaja za svoju zemlju. Savezni sekretarijat vanjskih poslova Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u Beogradu ocijenio je moju diplomatsku misiju u Tunisu i Palestini uspješnom i označio je kao prilog daljnjem razvoju bilateralnih odnosa s dvjema nesvrstanim i prijateljskim državama te održavanju odnosa s Državom Palestinom na čelu s Jaserom Arafatom (priznala ju je samo Jugoslavija i arapske zemlje). Ambasada je imala privremeno sjedište u Tunisu.

Razdoblje između povratka iz Tunisa i odlaska u Pariz bilo je u znaku kataklizmičnoga raspada Jugoslavije s pridruženim bratoubilačkim ratovima, koji su nastavljeni i za vrijeme moje nove misije u Francuskoj...

U zrakoplovu slovenske tvrtke „Adria“ nadlijetao sam prostranstva zemlje koju sam do jučer predstavljao. Nije bilo nikoga tko bi mogao povjerovati da je donedavno prosperitetna zemlja mogla upasti u toliko nepredvidljivih događaja između podijeljenih Zapada i Europe, pretvorivši se u ratište i logore, s kolonama izbjeglica koji su izgubili svoje domove.

U rukama sam držao veliku omotnicu (u kojoj je, pretpostavljao sam, bila knjiga) s posljednjim nepročitanim pismom prije povratka u Makedoniju, preko Beograda, s kartom u jednom smjeru.

Pismo je 15. listopada 1999., iz francuskoga grada Besançon, poslala nepoznata čitateljica Hélène Lejbowicz, nakon što je pročitala francusko izdanje romana *Vrijeme koza* (*Le temps des chevres*, Fayard, 1997, Paris).

To je pismo možda bilo presudno za pisanje romana *Povratak koza*, osamnaest godina poslije, kao podsjećanje na „Misiju koze“ u vrijeme tranzicije u Republici Makedoniji.

Tada nepoznata Hélène Lejbowicz napisala mi je:

Gospodine,

Upravo sam pročitala Vaše dvije knjige objavljene na francuskom jeziku kod izdavača Fayarda: Le temps des chevres (Vrijeme koza) i Les livres de mon pere (Očeve knjige). Ostala sam oduševljena. Ali kako da Vam pišem o tom?

Uvijek kad sam pokušavala podijeliti riječ-dvije o vašim knjigama s mojim prijateljima, obuzimala me je nemoć: kako da me razumiju kad im govorim o kozama i o knjigama, a da se izbjegne osjećaj nečega jednostavnog i bizarnog?!

U francuskom izdanju romana Vrijeme koza (stranica 97), Otac pripovijeda kozaru Čangi kako se koza uspjela provući kroz Rimsko, Bizantsko i Osmansko Carstvo. Tada mi se u rukama našla knjiga Roberta Delorta Životinje imaju povijest. Nažalost, u toj knjizi nisam pronašla nijedan redak o kozama.